

УДК 159.922:377.4

Матвійчук Т.В., викладач кафедри соціальної роботи Хмельницького інституту соціальних технологій, Відкритий міжнародний університет розвитку людини „Україна”, м. Хмельницький

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Стаття присвячена проблемі розвитку психологічних факторів, що детермінують спеціальні здібності викладачів різних предметів та їх місця в структурі індивідуальності.

Ключові слова: спеціальні здібності, викладач Вузу, інтегральна індивідуальність.

Постановка проблеми. Розвиток суспільства по шляху демократизації веде до посилення гуманістичного начала, що обумовлює підвищений інтерес до індивідуальності людини і визначає найбільш пріоритетні напрямки сучасної психологічної науки. Особливо гостро у цих умовах встає проблема здібностей людини, їхньої природи та умов розвитку.

Вивчення педагогічних здібностей у вітчизняній психології має давні традиції. Недостатньо вивчене питання детермінації спеціальних здібностей викладача ВУЗу різними індивідуальними властивостями. Особливу актуальність дана тема здобуває у зв'язку з тим, що перед системою вищої освіти сьогодні поставлене принципово нове завдання: всебічне розкриття здібностей кожної людини, забезпечення їхнього максимального розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогічній науці накопичено достатній фонд наукових знань, що дозволяє вирішити зазначену проблему:

розроблено теоретико-методичні основи формування професійної компетентності, підвищення кваліфікації, розвитку педагогічної майстерності педагога (І.М. Богданова, С.Г. Вершловський, І.А.

Зязюн, Н.В. Кузьміна, І.А. Колесникова, К.В. Макагон, В.Я. Синенко, В.А. Сластьонін та ін.);

виявлено концептуальні основи педагогічної інноватики (П.М. Завлін, В.І. Загвязінський, Є.Ш. Ляська, С.Ю. Марінчак, С.А. Сисоева та ін.);

визначено підходи до управління розвитком системи освіти та інноваційними процесами, що виникають (З.Л. Береговський, В.Ю. Крічевський, А.А. Орлов, М.М. Поташник, С.А. Лазарев, А.Г. Соколов та ін.);

сформульовано основні підходи до педагогічного проектування (Дж. Джонс, В.І. Загвязінський, О.В. Киричук, А.М. Коберник та ін.);

розроблено соціокультурні, антропологічні і системно-структурні аспекти розвитку історико-освітніх процесів (Н.Г. Ничкало, Г.Б. Корнетов, А.П. Ліщинський, А.А. Лігоцький та ін.).

У численних дослідженнях вивчався достатньо широкий крутий проблем: психологічної структури педагогічної діяльності, педагогічної майстерності, такту, педагогічної культури, індивідуального стилю діяльності педагога, процесу формування особистості викладача, педагогічних здібностей педагога, психологічної культури і здібностей до викладання окремих предметів [1-5 та ін..].

Однак педагогічні здібності педагога вивчаються, як правило, поза зв'язком з предметом, що викладається ним, а здібності до викладання конкретного предмета розглядаються поза зв'язком з загальнопедагогічними здібностями. Лише у невеликій кількості досліджень при вивченні педагогічних здібностей використовуються ідеї системного підходу (Н.В. Кузьміна, Е.О. Голубєва).

У роботі вперше з позицій системного підходу і теорії інтегральної індивідуальності (В.С. Мерлін) розглядаються спеціальні здібності викладача-предметника як багаторівневе і багатокомпонентне утворення, що включає у себе загальнопедагогічні і предметні здібності. Експериментально виявлена структура спеціальних здібностей викладачів, визначений характер їхньої детермінації різнорівневими індивідуальними властивостями, показана залежність загальнопедагогічних здібностей від специфіки предмета, що викладається конкретним викладачем.

Отримані результати підтверджують гіпотетичне положення про системну організацію спеціальних здібностей викладача. Вони доповнюють і поглиблюють існуюче уявлення про здібності до ви-

кладання навчальних дисциплін та їхньої обумовленості симптомокомплексом індивідуальних властивостей, що належать до різних рівнів інтегральної індивідуальності. Це вносить певний вклад у збагачення психології здібностей в аспекті виділення факторів, що визначають їхню роль у розвитку людської індивідуальності.

Експериментально виявлений симптомокомплекс властивостей, що визначають спеціальні здібності викладачів ВУЗу, розроблена та апробована комплексна методика визначення спеціальних здібностей викладачів з конкретних предметів.

Викладення основного матеріалу. Спеціальні здібності викладача ВУЗу являють собою складноорганізовану, цілісну, дворівневу і багатокомпонентну систему, детерміновану симптомокомплексом різнорівневих індивідуальних властивостей. Психологічну структуру спеціальних здібностей утворюють компоненти двох якісно своєрідних рівнів організації: педагогічні і предметні здібності. Структура спеціальних здібностей містить стабільну для кожної предметної групи, незалежну від стажу педагогічної діяльності, підструктуру і специфічні залежно від етапу професійного становлення викладача підструктури. Структура педагогічних здібностей включає як загальну, однакову для всіх викладачів підструктуру (педагогічна ефективність), обумовлену загальними вимогами педагогічної діяльності, так і специфічні для кожної предметної групи складові.

Структура педагогічних здібностей викладачів гуманітарного і природничо-наукового циклів містить у собі емоційну підструктуру (педагогічна чутливість), викладачів точних дисциплін - раціональну підструктуру (педагогічна спрямованість). Структура предметних здібностей викладача включає загальну для даної предметної групи і специфічну залежно від стажу педагогічної діяльності складові. Загальною для викладачів точних дисциплін підструктурою предметних здібностей є математичне мислення, для викладачів природничих дисциплін - професійна спостережливість, для викладачів філологічного напрямку - художня вразливість і т.д.

Між компонентами педагогічних і предметних здібностей у середині симптомокомплекса спеціальних здібностей викладача виявлені три типи функціональних взаємин: антагонізм, автономія, синергія. Перевага певного типу відносин опосередкована етапом професійного становлення викладача і специфікою предмета, що викладається ним. Відносини антагонізму та автономії переважають на етапі

оволодіння професією (студенти) і етапі професійного вдосконалювання (5-10 років педагогічного стажу). Відносини синергії - на етапі професійної зрілості (15-20 років педагогічного стажу), обумовлюють професійну майстерність викладача. Збіг векторів педагогічної і предметної спрямованості обумовлює перевагу або найбільш ранній розвиток синергичних відносин. Неспівпадиння векторів - перевагу антагонізму або автономії і більш тривалий і складний шлях гармонізації відносин педагогічних і предметних здібностей.

Предметна спрямованість діяльності і досвід виступають як опосередковуючі ланки у зміні характеру взаємозв'язків у структурі інтегральної індивідуальності викладача. Структури інтегральної індивідуальності викладачів усередині однієї предметної групи відрізняються більшою подібністю порівняно з аналогічними структурами викладачів різних предметів. Структури інтегральної індивідуальності працюючих викладачів відрізняються більшою подібністю порівняно зі структурами індивідуальності студентів.

Інтегральна індивідуальність викладачів різних предметів має специфічні характеристики. Для філологів - це чутливість, для математиків - емоційна стійкість, для біологів - товариськість, для хіміків - активність, для викладачів образотворчого мистецтва - адаптивність. Спеціальні здібності викладача – динамічна система, що розвивається. Розвиток виявляється в ускладненні симптомокомплексу спеціальних здібностей, розгортанні окремих властивостей і зміні характеру взаємозв'язків між компонентами спеціальних здібностей.

Розвиток спеціальних здібностей відбувається як під впливом загальних, однакових для всіх предметників вимог діяльності, так і під впливом специфічних вимог, пов'язаних з особливостями викладання конкретного предмета. Існує різна логіка розвитку спеціальних здібностей викладачів різних предметів: а) інтенсивний розвиток предметних здібностей і перевага предметної спрямованості до етапу професійного вдосконалювання (5-10 років стажу); інтенсивний розвиток педагогічних здібностей і перевага педагогічної спрямованості до етапу професійної зрілості (15-20 років стажу) - викладача математики, образотворчого мистецтва; б) інтенсивний розвиток педагогічних здібностей і перевага педагогічної спрямованості до етапу професійного вдосконалювання (5-10 років стажу); інтенсивний розвиток предметних здібностей і перевага предметно-педагогічної спрямова-

ності до етапу професійної зрілості (15-20 років стажу) - викладача української мови і літератури.

Компоненти спеціальних здібностей викладача детерміновані властивостями різних ієрархічних рівнів інтегральної індивідуальності, специфічними залежно від спрямованості предметної діяльності і досвіду самого викладача. Ці зв'язки носять багатозначний характер. Предметні здібності переважно пов'язані із властивостями нижчих рівнів інтегральної індивідуальності - нейродинамічними і психодинамічними. Педагогічні здібності - із властивостями вищих рівнів - особистісними і соціально-психологічними.

У міру професійного становлення збільшується роль особистісного опосередкування спеціальних здібностей викладача. Виявлені як загальні, так і специфічні для різних предметних груп детермінанти спеціальних здібностей викладача. Загальною є зв'язаність педагогічних здібностей на рівні нейродинамики - з врівноваженістю і рухливістю нервової системи; на рівні психодинамики - з екстраверсією і низьким нейротизмом; на рівні особистості - з товариськістю, сміливістю, експресивністю, емоційною стійкістю.

Оскільки в основі різних компонентів спеціальних здібностей викладачів лежать різні, часом протилежні прояви індивідуальних властивостей або їхніх сполучень, правомірно говорити про існування різних шляхів досягнення успіху у професійній діяльності. Ці шляхи, цілком ймовірно, є стильовими характеристиками даного викладача. Професійна успішність викладача детермінована симптомокомплексом його професійних (спеціальні здібності) і індивідуально-психологічних характеристик.

В основі професійної успішності викладача образотворчого мистецтва лежить розвиненість комунікативних здібностей, образна креативність, високий рівень художньо-графічних здібностей, темпераментальна активність і адаптивність. Специфічними факторами успішності молодих вчителів виявилися розвинена здібність до відтворення натури по пам'яті, першосигнальність, сильний процес збудження; зрілих викладачів - педагогічна компетентність, організаторські здібності і рівень розвитку педагогічних здібностей і такі особистісні характеристики як конкретність мислення, чутливість, деяка підозрілість і зарозумілість, радикалізм, спрямованість на взаємодію. Професійна успішність молодого викладача образотворчого мистецтва більшою мірою обумовлена розвитком його предметних здібностей,

зрілого - педагогічних здібностей і індивідуально-психологічних характеристик.

Висновки. Індивідуальний стиль педагогічної діяльності характеризує якісну сторону здібностей і є одним із критеріїв здібностей викладача ВУЗу. Між спеціальними здібностями, стилем педагогічної діяльності та індивідуально-психологічними характеристиками викладачів існують два типи функціональних взаємин: взаємна компенсація і синергія. Ці функціональні взаємини детерміновані певним набором індивідуальних властивостей, що характеризують психодинамічну та особистісну активність, адаптивність та емоційну стабільність.

Перспективи використання результатів дослідження. Отримані в результаті емпіричного дослідження відомості про компонентний склад, структуру, характер детермінації, розвитку, психологічні передумови, зв'язок спеціальних здібностей з успішністю та стилем педагогічної діяльності дозволяють психологічно грамотно підійти до питань підвищення ефективності діяльності педагогів у навчально-виховному процесі, формування і розвитку здібностей і майстерності викладачів вищих навчальних закладів, починаючи з етапу оволодіння професією до етапу професійної зрілості; можуть бути використані у практиці профорієнтації на педагогічні професії, корекції навчання у вищих навчальних закладах педагогічного профілю. Розроблені комплексні методики діагностики спеціальних здібностей, індивідуального стилю діяльності можуть бути використані у практиці профорієнтації, професійного відбору та атестації професорсько-викладацького складу, при підготовці майбутніх психологів і в практичній роботі психологів сфери вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яловик В.Т. Формування педагогічних здібностей у майбутніх учителів фізичної культури: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. - Луцьк, 1996. - 175с.
2. Панчук В.В. Психолого - педагогічні фактори підвищення професіоналізму викладача вищої школи (на матеріалі викладання іноземної мови в технічному вузі): Дис... канд. пед. наук: 13.00.04. - Луцьк, 1996. - 200с.
3. Полозенко О.В. Організаційно-методичні умови удосконалення педагогічної діяльності викладача вищого аграрного навчального закладу: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04. - К., 2003. - 283 с.

4. Цокур О.С. Категория педагогического сознания в теории и практике профессиональной подготовки учителя: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.01; 13.00.04. - О., 1998. - 269 с.

5. Шевчук Л.І. Розвиток професійної компетентності викладачів спеціальних дисциплін закладів профтехосвіти у системі післядипломної освіти: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04. - К., 2001. - 398 с.